

בהספד שנשא בשנת תקמ"ה, אמר רבי אלעזר קאליר. שהיה רב בזבלודוב, רכניץ וקעלין (קולין). וחיבר ספרי "אור חדש" על תורה, חמש מגילות, ומסכתות פסחים וקידושין:

"שמעתי אומרים בשם הגאון מוהרמ"א ז"ל, כי נח נפשיה של חמיו הגאון אור ישראל מוהר"ש ז"ל פתח להאי פרשתא מהכא, כתיב "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ" (דברים כ"א, כ"ב). ופירש הוא הענין כך, דחטא הוא לשון חסרון כמאמר בת שבע לדוד המלך עליו השלום, "והיה כשכב אדוני המלך עם אבותיו והייתי אני ובני שלמה חטאים" (מלכים-א' א, כ"א). ופירש רש"י אני ובני שלמה חסרים מן הגדולה, א"כ הפירוש, "וכי יהיה באיש חטא משפט מות". שיהיה נחסר מאיש זה משפט מות, שהוא צדיק גמור, ואף על פי כן והומת, ותקשה בעיניך הלא אין מיתה בלא חטא, ומתרץ "ותלית אותו על עץ". עץ הדעת שאכלו ממנו אדם וחיה ונגזר על העולם מיתה".

והנה דרשה זו היא המקור הראשון שבידינו המספר על ההספד שנשא הרמ"א על מורו וחותנו רבי שלום שכנא מלובלין. הדרשה היא, כאמור, משנת תקמ"ה, הספר "חות יאיר" לרבי אלעזר קאליר. בו נדפס הדרשה, הופיע בשנת תקנ"ב בפראג[1].

פירוש דומה להנ"ל לפסוק "וכי יהיה באיש חטא משפט מות וגו'" בשם הרמ"א נמצא בספר שנדפס סמוך להופעתו של הספר "חות יאיר". אך שם לא נאמר כי הרמ"א אמר את הדברים אחרי מטתו של רבי שלום שכנא.

וזה לשון רבי אברהם מבוהסלב בקונטרסו "ירח האיתנים" (פרשת כי תצא) שנדפס עם הספר "איתן האזרחי" לרבי אברהם הכהן רפאפורט (אוסטרהא, תקנ"ו):

"כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ". ושמעתי על זה בשם הגאון מהרמ"א... שדקדק למה לי תיבת חטא. הל"ל כי יהיה באיש משפט מות. ועוד במ"ש והומת ותלית אותו על העץ אין לו שחר. הן אמת שדרשו חז"ל מזה שכל הנסקלין נתלין (סנהדרין מ"ה ע"ב), והדרשה תדרוש. ותירץ הגאון ע"ד הלצה שמצינו חטא הוא לשון טוהר כמו "וחטא את הבית" (ויקרא י"ד, נ"ב). והיינו וכי יהיה באיש חטא משפט מות, היינו שיהיה טוהר ממשפט מות, אעפ"כ והומת, ותלית אותו על עץ. ע"ד מ"ש חמשה מתו בעטיו של נחש (שבת נ"ה ע"ב, ושם הלשון "ארבעה מתו"), שהשיא אדה"ר לאכול מעץ הדעת, ע"כ דברי הגאון[2].

ב.

והנה אותם הדברים עצמם, שלפי השמועה אמר הרמ"א בהספדו על רבי שלום שכנא, יש מוסרים כי אמר אותם האר"י הקדוש כשהספיד את רבי משה קורדובירו.

רבי יונתן אייבשיץ אמר בדרשה שנשא בז' באדר באלטונה: "והנה האר"י ז"ל בהספדו למהרמ"ק. (דברים כ"א, כ"ב) "וכי יהיה באיש חטא משפט מות". פירוש שיחסר טעם משפט מות. כי לא פעל רע, ולמה ימות, "ותלית אותו על עץ". מחמת עץ הדעת שגזר מיתה, בשביל כך מת" (יערות דבש", חלק ב', דרוש ט').

דרשה זו של רבי יונתן אייבשיץ, היא כנראה הידיעה הקדומה ביותר בספרים שבידינו על דברי הספדו של האר"י על רבנו משה קורדובירו. ר"י אייבשיץ הגיע לקהילות אה"ו בסוף שנת תק"י ונפטר שם בחודש אלול תקכ"ד. לפי זה נשא את הדרשה הנ"ל בין השנים תקי"א ותקכ"ד. החלק השני של ספרו "יערות דבש" נדפס רק בשנת תקמ"ב בקארלסרוא.

דברי ההספד של האר"י על הרמ"ק מובאים גם ב"נחל קדומים". חיבור של החיד"א על התורה. על הפסוק "וכי יהיה באיש חטא משפט מות וגו'". הוא כותב: "דרש רבינו האר"י ז"ל על רבינו הרמ"ק ז"ל באשכבתיה "וכי יהיה באיש חטא משפט מות". לשון חסרון, שהוא צדיק גמור ולא נמצא שום חסרון לומר שנתחייב מיתה בעבור חטא זה. כי לא נמצא בו חטא. "והומת", ועם כל זה מת. וזו היא שקשה, לז"א "ותלית אותו על עץ". ר"ל בעטיו של נחש. שאכל אדם הראשון".

"נחל קדומים" לחיד"א נדפס בפעם הראשונה בליוורנו בשנת תקנ"ה – תקנ"ז.

דברי רבי יוחנן אייבשיץ בספרו "יערות דבש" הם מקורו של החיד"א. זה יוצא מפורש מספרו של החיד"א "דברים אחדים" שנדפס בליוורנו בשנת תקמ"ח. שם (דרוש כ'. לשבת תשובה) מביא החיד"א את הספדו של האר"י בשם "יערות דבש"[3].

ג.

לפנינו שתי מסורות על דברי-הספד זהים שנשאו שני אנשים דגולים על שני גדולים בישראל. והידיעות הראשונות עליהם שבידינו אינן מזמן המספידים והנספדים אלא מתקופה מאוחרת מאד.

רצוננו לבדוק, עד כמה שידינו מגעת, כמה מן האמת יש בשמועות האלה.

ניתן מקודם דעתנו אל הספד האר"י.

הרב מרדכי הכהן. תלמיד הרב ישראל די קוריאל כותב ב"שפתי כהן". פירושו לתורה. על הפסוק "וכי יהיה באיש חטא משפט מות וגו'". ועל הפסוק שלאחריו ממש ההפך מדבריו של האר"י ז"ל בהספדו הנ"ל. הוא אומר על מי שדעתו לתלות מיתת הצדיק לא בחטא אלא בעץ. כלומר באכילת אדם הראשון מעץ הדעת. "לא תלין נבלתו" – זהו דבר נבלה. כדבר אחת הנבלות – כי קבור תקברנו" – זו המחשבה. לא תעלנה על מטתך, לא במחשבה ולא בהרהור. וזהו "לא תלין". "ולא תטמא אדמתך" – ר"ל גופך שקרוץ מאדמה, לא תטמאנה במחשבה כזו, אבל יש לך להאמין שאין מיתה בלא חטא...".

רבי מרדכי הכהן לא רק שכותב ממש את ההפך מדברי ההספד המיוחסים לאר"י, אלא מגנה בחריפות הדעה המובעת בהם. אם האר"י היה באמת מספיד את הרמ"ק בדברים שהבאנו למעלה, מקובלי צפת שבדורו היו יודעים על כך, ורבי מרדכי הכהן שנמנה עליהם, לא היה כותב מה שכתב, ולא היה מתבטא כפי שהתבטא.

נדון כעת בהספדו של הרמ"א.

בעל השל"ה כותב בספרו ב"מסכת תענית". בפרק "דרוש להספד מיתת צדיקים ולחורבן ב"ה": "וכי יהיה באיש חטא משפט מות והומת ותלית אותו על עץ", בתיקונים פירש זה הפסוק על מיתת צדיק, זהו כי יהיה באיש, אין איש אלא חשוב. ואמר ותלית על עץ. כלומר לא תחשוב שיהא בן מות, רק מצד שכל אדם מוכרח למות, מסיבת עץ שאכל ממנו אדם הראשון וגרם מיתה לעולם".[4]

רבי ישעיה הלוי הורוויץ זצ"ל, בעל השל"ה, היה תלמיד ר' שלמה ר' לייבוש'ס. שהיה תלמיד רבי שלום שכנא מלובלין. רבי אברהם הורוויץ, אביו של בעל השל"ה, היה תלמיד הרמ"א. אילו הרמ"א היה מספיד את רבי שלום שכנא בדברים שהבאנו למעלה. היה בעל השל"ה יודע על כך מפי אביו או מפי רבו או מפי שניהם גם יחד. ולא היה מחמיץ את ההזדמנות להזכיר הדברים כאן בספרו בקשר למובא מ"תיקוני הזוהר". היה כותב. בערך. כך: ובדברים כאלה הספיד הרמ"א את רבו וחותרו רבי שלום שכנא. הרי בפרק זה מדובר בהספדים על גדולים.

בעל השל"ה אינו מזכיר את ההספד הנ"ל של הרמ"א. מכאן שלא היה ידוע לו.

ד.

שיקולים אלה מרשים לנו להטיל ספק במהימנות הידיעות על ההספדים של הרמ"א והאר"י, אשר כאמור, הן מתקופה מאוחרת.

אבל כיצד נוצרו השמועות האלה? המותר לנו להניח שיש כאן טעות של החלפה, שהספד שנשאר רב אחר על נפטר אחר יוחס בטעות לרמ"א ולא ר"י?

הרב שמואל יודא קצנלבוגן. רבה של פדובה ובן דורם של הרמ"א והאר"י. נשא הספד על הרב זלמן כהן צדק. "רב, חסיד מופלא שהרביץ תורה בק"ק מנטובה" [5]. הוא אמר בין היתר:

"וכי יהיה באיש חטא משפט מות". יאמר הנושא כמתמיה, וכי אפשר שיהיה באיש כזה, איש רשום ומופלג בצדקות וחסידות, כמו שאמרו ז"ל "כלם אנשים" (במדבר י"ג. ג. ועיין ברש"י שם, ובמד"ר ט"ז. ד') כלם צדיקים. "חטא משפט מות". כי עם ש"אין אדם צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (קהלת ז', כ'). ושם הלשון "אדם אין"). מכל מקום יתפלא איך אפשר שהיה בו חטא שגרם מיתתו. כי ודאי חטא חמור כה לא היה בו. משיב הנושא לתמיהתו, "והומת, ותלית אותו על עץ". יאמר כי בלי ספק לא נמצא בו חטא חמור כזה, אך מיתתו היתה לאחת משתי סיבות: או לסבת עון הדור כאשר אמרו ז"ל במקומות רבים שהצדיקים נתפסים בעון הדור (שבת ל"ג ע"ב). וכמו שאמר הכתוב "מפני הרעה נאסף הצדיק" (ישעיה נ"ז, א').

... וזהו מה שרמז במלת "והומת". רוצה לומר על ידי אחרים, כי ה' ברוך הוא הפגיע בו את עון הדור. או תתלה מיתתו על עץ. הוא עץ הדעת טוב ורע. שחטא בו אדם הראשון ונקנסה עליו המיתה ועל זרעו אחריו. והיה הצדיק הזה מאותם שמתו בעטיו של נחש".

הרי כאן מעין הדברים שבהספדיהם של הרמ"א והאר"י.

הספר "שנים עשר דרשות" לרבי שמואל יודא קצנלבוגן, בו מובא ההספד על הרב זלמן כהן צדק, נדפס בפעם הראשון בויניציאה בשנת שנ"ד. הוא נדפס שנית רק כעבור מאתיים שנה. יש להניח שבמשך מאה שנים או אפילו יותר לפני הדפסתו השניה היה נדיר מאוד.

אולי יש מקום להשערה כי כאשר מסרו מפה אל פה – ביחוד בתקופות שבהן לא היה הספר "שנים עשר דרשות" כל כך בנמצא – את הפירוש הנפלא בפסוק "וכי יהיה באיש וגו'" שבהספדו של הרב שמואל יודא קצנלבוגן. היו שיחסו בטעות את הפירוש לרב נודע יותר, וכן החליפו הנספד ברב מוכר יותר, וכך נולדו השמועות על ההספדים של הרמ"א והאר"י.

הרי זו דרכן של הבריות. עלולות הן לטעות – בשמועות על פה – ולתלות דברים שנאמרו על גדול אחד בגדול אחר, אשר הוא מפורסם יותר. עדות לכך הן מעשיות ואמרות של חכמים המתהלכות בעם, וכל אחת מהן מיוחסת לכמה

גדולים.

טוביה פרשל (ניו יורק)

(מתוך ספר הזכרון לרבי משה ליפשיץ זצ"ל עמודים תתעד-תתעח)

[1] ציין לספר זה ולהספד הרמ"א המובא בו, הרב אשר זיו במהדורתו של תשובות הרמ"א. ירושלים, תשמ"א, עמ' קמ"ח. הספר "חות יאיר" נדפס מחדש על ידי המלבי"ם בחיבורו "ארץ חמדה".

[2] בקונטרס "ירח האיתנים", מובא גם הספדו של הרמ"א על רעיתו גולדא בת רבי שלום שכנא. עיין מאמרי רבי "רבי שלום שכנא מלובלין", ספר יובל "סיני". ירושלים, תשמ"ז, עמ' ת"ש. [ראה מאמרי טוביה כרך א, מוסד הרב קוק תשעו]

[3] ציין לספר "דברים אחדים" האדמו"ר רבי מנחם מענדל שניאורסאהן מליובאוויטש זצוק"ל ב"ליקוטי שיחות" כרך כ"ד. עמ' 32 (ראה בהערה הבאה). שמחתי כמוצא שלל רב בציון זה. אף על פי שהחיד"א מזכיר את הספר "יערות דבש" ב"שם הגדולים" (מערכת ספרים) לא הייתי בטוח כי דבריו ב"נחל קדומים" על הספד האר"י נובעים מדרשתו של ר"י אייבשיץ. חשבתי אולי היה לחיד"א מקור אחד. קדום יותר, בדקתי ספרים רבים, אולם מדברי החיד"א ב"דברים אחדים" ברור שלא היה לו מקור אחר.

[4] לפני שנים חיפשתי ב"תיקונים" את המובאה של השל"ה ולא מצאתיה. אך לא ראינו אינו ראייה. לרגל כתיבת מאמר זה התחלתי שוב לחפש ב"תיקונים". באחד מביקורי בספריית ליובאוויטש ספרתי לספרן הרב יצחק וילהלם על חיפושי. והוא הפנה תשומת לבי ל"ליקוטי שיחות" (הנזכרים בהערה הקודמת) בהם מדובר על הספד האר"י. האדמו"ר מזכיר את דברי השל"ה. אך אינו מסמן את מקומם ב"תיקונים". יש אצלו מראה מקום ל"תיקונים" אך ציון זה מתיחס למובאה ב"יערות דבש" ולא למובאה שבשל"ה.

אעיר עוד כי בספר "חות יאיר" הנ"ל נרשם בסוף הספדו של הרמ"א: "ועיין בתיקונים בזה".

[5] לשון ר' מרדכי גירונדי ב"תולדות גדולי ישראל וגאוני איטליאה".